

Jongeren en het landelijk gebied

Stichting

ReCREATIE

Kennis- en Innovatiecentrum

Motto

“Als jongere heb je de indruk dat iedereen strak in het gareel loopt. Wij als zogeheten Leidsepleinjeugd wilden buiten dat gareel treden en de burgertuttigheid ontvluchten. Maar bij zo'n vlucht neem je wel jezelf mee. Dezelfde burgertuttigheid in de samenleving is ook in de zogenaamde hippe scene aanwezig. Waardoor je eigenlijk toch weer in een soort van gareel komt. Ik denk dat het anders willen zijn dan anderen ook burgertuttig is. Het kost alleen wat tijd om dat te beseffen”.

Gerrit Lakmaaker, *Kunstenaar* (in Roos in Bakker 2000: 10)

colofon

©Stichting Recreatie, mei 2002

Auteurs: ir. R.F.A. Berkers, drs. A.C. Linnartz

In opdracht van: Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij,
Raad voor het Landelijk Gebied

Uitgever: Stichting Recreatie, Kennis- en Innovatiecentrum
Raamweg 19
2596 HL Den Haag
telefoon (070) 427 54 54
fax (070) 427 54 13
e-mail secretariaat@kicrecreatie.agro.nl
website: www.stichtingrecreatie.nl

INHOUDSOPGAVE

1	Inleiding	5
1.1	Aanleiding	5
1.2	Vraagstelling	5
1.3	Doelgroepen	6
1.4	Werkwijze	6
1.5	Leeswijzer	7
2	Jongeren algemeen	9
2.1	Definitie jongeren	9
2.2	Feiten en cijfers	9
3	Maatschappelijke ontwikkelingen	11
3.1	De jongere van nu	11
3.2	Waarden en normen	12
4	Jongerenculturen	15
4.1	Inleiding	15
4.2	'Recente' jongerenculturen	16
4.3	Analyse	21
5	Jongeren; wonen, werken en vrijetijdsbesteding	23
5.1	Jongeren en wonen	23
5.1.1	Wonen algemeen	23
5.1.2	Wonen in het landelijk gebied	23
5.2	Jongeren en werken	25
5.2.1	Werken algemeen	25
5.2.2	Werken in het landelijk gebied	26
5.3	Jongeren en vrijetijdsbesteding	27
5.3.1	Vrijetijdsbesteding algemeen	27
5.3.2	Vrijetijdsbesteding in het landelijk gebied	28
6	Jongeren en het landelijk gebied	30
6.1	Het platteland	31
6.2	Jongeren en het landelijk gebied	31
6.3	Stadsjongeren en het landelijk gebied	33
6.4	Plattelandsjongeren en het landelijk gebied	34
6.5	Jongeren 2030	34
7	Conclusies en aanbevelingen	37
7.1	Conclusies	37
7.2	Aanbevelingen	39
	Literatuur	41

1 INLEIDING

In dit hoofdstuk worden de aanleiding, de doel- en probleemstelling en de werkwijze van de studie 'jongeren en het landelijk gebied' geschetst.

1.1 Aanleiding

Het Ministerie van LNV probeert bij de (recreatieve) inrichting van Nederland, rekening te houden met de (toekomst)wensen van de Nederlandse bevolking. In het verleden lijken niet alle wensen even nadrukkelijk aan bod te zijn gekomen. Zo is bij het ministerie van LNV weinig kennis aanwezig over groene (recreatie)wensen van jongeren.

Binnenkort in opdracht van LNV, brengt de Raad voor het Landelijk Gebied advies uit over de betekenis van sociaal-culturele ontwikkelingen voor het landelijk gebied. Anno 2002 verandert het landelijk gebied van een productielandschap in een consumptielandschap, dat steeds meer wordt beoordeeld vanuit 'beleving' dan vanuit 'nut'. Op basis van drie ontwikkelingsperspectieven zal de Raad voor het Landelijk Gebied de gevolgen schetsen van deze ontwikkelingen voor aard en omvang van natuur, recreatie, wonen, bedrijvigheid, water, infrastructuur, veiligheid en mobiliteit. Het jaar 2030 geldt hierbij als perspectief.

De Raad is haar project gestart met een oriënterende fase waarin veel literatuur is doorgenomen. Deze fase leidde onder meer tot de conclusie dat weinig informatie beschikbaar is over de visie van jongeren op het landelijk gebied. Willen jongeren in het landelijk gebied recreëren, werken en wonen?

In samenspraak tussen de Raad voor het Landelijk Gebied en de Directie Groene Ruimte en Recreatie van het ministerie van LNV, is besloten om de Stichting Recreatie te vragen meer inzicht te geven in de visie van jongeren op het landelijk gebied. Voor de Raad is met name het lange termijn perspectief van belang. De Directie GRR is daarnaast zeer geïnteresseerd in de wensen van jongeren op dit moment en in de nabije toekomst.

1.2 Vraagstelling

De Stichting Recreatie heeft de volgende onderzoeksvraag geformuleerd:

Hoe kijken jongeren aan tegen het landelijk gebied en tegen wonen, werken en recreëren in het landelijk gebied?

Om deze vraag te beantwoorden is een aantal deelvragen geformuleerd

1. **Jongeren (algemeen)**
Wat wordt verstaan onder jongeren?
Wat zijn de belangrijkste feiten en cijfers over jongeren?
2. **Maatschappelijke ontwikkelingen**
Wie is de jongere van nu?
Welke (maatschappelijke) ontwikkelingen hebben jongeren beïnvloed?
Welke waarden en normen hebben jongeren van nu?

3. **Jeugd- en jongerenculturen**

Welke jeugd- en jongerenculturen zijn er op dit moment?

Waar staan ze voor en waarin onderscheiden zij zich van elkaar?

Wat kan gezegd worden over jongerenculturen en het landelijk gebied?

4. **Jongeren; wonen, werken en vrijetijdsbesteding**

Welke opvattingen, wensen en houdingen hebben jongeren over wonen, werken en vrijetijdsbesteding?

Willen/gaan jongeren in het landelijk gebied wonen, werken en recreëren?

5. **Jongeren en het landelijk gebied**

Wat kunnen we naar aanleiding van onze inventarisatie zeggen over jongeren en het landelijk gebied/ de groene ruimte?

- Willen jongeren 'iets' met het landelijk gebied?

- Welke opvattingen hebben jongeren over het landelijk gebied?

- Welke verschillen zitten er in de opvattingen, wensen en het gedrag van plattelandsjongeren en stedelijke jongeren over het landelijk gebied?

- Willen jongeren - nu of in de toekomst - in het landelijk gebied werken, wonen en recreëren?

De studie probeert in eerste instantie licht te werpen op de behoeften, de wensen en het gedrag van jongeren op korte termijn (het huidige gedrag en het te verwachten gedrag in de komende jaren). Daarnaast probeert de studie inzicht te geven in de behoeften, de wensen en het gedrag van jongeren op langere termijn.

1.3 **Doelgroepen**

De studie kent twee primaire doelgroepen:

- Beleidsmedewerkers van de Directie Groene Ruimte en Recreatie van het ministerie van LNV
- Medewerkers van de Raad voor het Landelijk Gebied

Voor de medewerkers van de Raad voor het Landelijk Gebied is de studie een bouwsteen voor het samenstellen van het advies 'Betekenis van sociaal-culturele ontwikkelingen voor het landelijk gebied'.

Voor de beleidsmedewerkers van de directie GRR is de studie een bouwsteen voor in beginsel al het toekomstig te ontwikkelen beleid voor het landelijk gebied.

Daarnaast is de studie bedoeld voor andere beleidsmakers op het gebied van groene ruimte en openluchtrecreatie.

1.4 **Werkwijze**

De studie heeft een verkennend karakter. De verspreid aanwezige kennis over het onderwerp wordt bijeen gebracht en geanalyseerd. Het is in deze studie belangrijker om het onderwerp in zijn volle breedte in beeld te brengen, dan om heel diep op specifieke onderdelen in te gaan.

De studie omvat drie fasen:

- Oriëntatiefase
- Verdiepingsfase
- Analyse en verslaglegging

Oriëntatiefase

De oriëntatiefase is er op gericht in beeld te krijgen wat reeds bekend is over jongeren in het algemeen en 'jongeren en het landelijk gebied' in het bijzonder. Staat de kennisontwikkeling met betrekking tot het onderwerp nog in de kinderschoenen of is er al een uitgekristalliseerd beeld? Waar zitten de kennislacunes?

In deze eerste fase zijn schriftelijke bronnen bestudeerd: rapporten, boeken en tijdschriften.

Verdiepingsfase

De oriëntatiefase mondt uit in een overzicht van de stand van zaken. In overleg met de Raad voor het Landelijk Gebied en de Directie GRR is bekeken welke aandachtsvelden verdere verdieping behoeven. Extra schriftelijke bronnen zijn geraadpleegd en er zijn drie interviews gehouden met deskundigen uit het veld.

Analyse en rapportage

De resultaten van de literatuurstudie en de interviews zijn geanalyseerd en de resultaten zijn gerapporteerd.

1.5 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 wordt allereerst een definitie van jongeren gegeven. Vervolgens zijn feiten en cijfers over jongeren bijeengebracht, in relatie tot uiteenlopende onderwerpen.

Hoofdstuk 3 schetst recente maatschappelijke ontwikkelingen en hoe die jongeren beïnvloed hebben. Daarbij wordt tevens aandacht besteed aan waarden & normen.

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op jeugd- en jongerenculturen gegeven. Welke groepen zijn er nu zoal? Waar staan ze voor en hoe onderscheiden ze zich van elkaar? Hebben deze groepen affiniteit met het landelijk gebied?

Hoofdstuk 5 beschrijft het werken, wonen en de vrijetijdsbesteding van jongeren in het algemeen en in het landelijk gebied in het bijzonder.

In hoofdstuk 6 wordt meer specifiek ingegaan op jongeren en het landelijk gebied.

Hoofdstuk 7 wordt afgesloten met conclusies en aanbevelingen.

2 JONGEREN ALGEMEEN

2.1 Definitie jongeren

In deze studie wordt onder jongeren verstaan: *personen ouder dan 12 jaar en jonger dan 25 jaar.*

Met deze definitie wordt aangesloten bij de indeling zoals die veelal wordt gehanteerd door het CBS en het SCP. Publicaties van deze instanties zijn in deze studie veelvuldig gebruikt. Daar waar publicaties andere leeftijdsgrenzen hanteren, wordt noodgedwongen van deze definitie afgeweken.

2.2 Feiten en cijfers

In deze paragraaf zijn cijfers en feiten bijeengebracht over jongeren in relatie tot uiteenlopende onderwerpen. Deze cijfers en feiten zijn ontleend aan de publicatie *Jeugd 1999* van het CBS.

In Nederland was in 1996 13% van de bevolking tussen de 15 en 24 jaar oud. In 1985 was dit ongeveer 17%, sindsdien is echter sprake van een constante afname. Volgens de Population Scenarios 1996 van Eurostat zal het percentage 15-24 jarigen in de EU de komende decennia afnemen tot circa 10% in 2035. Voor Nederland zal de trend vergelijkbaar zijn.

Nederlanders zijn hoog opgeleid. 80% van de Nederlanders van 25 tot 29 jaar heeft minimaal het 'upper secondary' niveau bereikt. Dit is een internationale standaard, vergelijkbaar met HAVO 5, VWO 4, 5 en 6 en MBO. Voor de EU als geheel geldt dat minder dan 70% dit niveau haalt. Zo'n 25% van de Nederlanders beëindigt zijn schoolloopbaan met een diploma in het hoger onderwijs. Van de jongeren tussen de 18 en 24 jaar volgt een kwart dan ook nog voltijd onderwijs. Veelal betreft dit een HBO-opleiding of een of universitaire studie.

Een op de zeven Nederlanders onder de 25 jaar is allochtoon. Het grootste deel daarvan is van niet-westerse afkomst. Het aandeel allochtonen zal de komende jaren verder toenemen. In 2015 is naar verwachting een op de zes inwoners onder de 25 jaar allochtoon. Een groot deel van deze allochtonen is in Nederland geboren. In 1998 was dit voor 57% van de allochtonen onder de 25 jaar het geval; in 2015 waarschijnlijk 70%.

Van alle kinderen woont zo'n 12% in eenoudergezinnen. Naar verwachting zal het aantal eenoudergezinnen de komende jaren iets afnemen.

Gezinnen met kinderen wonen steeds ruimer. In 1997 woonde vier van de vijf gezinnen met kinderen in een eensgezinswoning. Grote gezinnen die in flats wonen zijn in veel gevallen allochtonen. Zelfstandig wonende jongeren wonen vaak in flats en etagewoningen. Jonge vrouwen die op zichzelf wonen, wonen vaker dan mannen in een eengezinswoning.

Van de jongeren van 15 en 17 heeft 43% geen religie, voor 18-24 jarigen is dit 47%. Ter vergelijking: van de 75-plussers heeft 25% geen religie.

Van de 15- tot 17-jarigen heeft 75% weinig of geen politieke belangstelling. Voor de jongeren tussen 18 en 25 is dit 60%. Ter vergelijking: van de 25-plussers heeft 46%

weinig of geen belangstelling voor politiek. Deze Nederlandse situatie is vergelijkbaar met die in andere EU-landen.

Thema's die jongeren als belangrijk nationaal probleem zien zijn van jaar tot jaar aan grote veranderingen onderhevig. Was 'het milieu' in 1989 nog voor meer dan de helft van de jongeren probleem nummer één, in 1997 is dit thema naar de vijfde plaats gezakt en ziet 13% dit als probleem. Criminaliteit, wet en orde had in 1997 de hoogste prioriteit, gevolgd door minderheden en discriminatie.

Wat het thema milieu betreft, geldt dat jongeren tussen de 15 en de 18 hiervoor in 1997 meer belangstelling toonden dan de oudere jeugd en ouderen. Van de jongste jeugd geeft 21% aan actie te willen voeren tegen verdergaande industrialisatie, voor de 18-24-jarigen en voor ouderen is dit 9%. Het milieugedrag is voor jongeren en ouderen weinig verschillend. Zo is de bereidheid om afval te scheiden bij jongeren en ouderen gelijk.

3 MAATSCHAPPELIJKE ONTWIKKELINGEN

3.1 De jongere van nu

“Als onwetende krantenlezer zou je bijna gaan denken dat de meerderheid van de jeugd tegenwoordig bestaat uit nihilistische, pillenslikkende, tot de tanden toe bewapende, uiterst gewelddadige reischoppers...”. “Recente jeugd- en jongerenonderzoeken geven juist het tegendeel aan: hoe afschrikwekkend sommige jongeren er volgens ouderen dan ook uit mogen zien: de meerderheid van de jongeren van nu heeft geen wezenlijk andere drijfveren en idealen dan de jongeren van de jaren vijftig en zestig. Net als jongeren van die tijd, tonen recente jeugdonderzoeken dat de meeste jongeren nauwelijks politiek bevlogen zijn en vooral idealen hebben op het persoonlijke en materiële vlak. Jongeren blijken voor alles gelukkig te willen worden, het liefst in een mooi huis met een dikke auto ervoor... Dat ze op weg naar dat geluk soms niet voor de hand liggende paden bewandelen, en grenzen verkennen en overschrijden, is onlosmakelijk verbonden met het volwassen worden en het ontwikkelen van een eigen identiteit... Onderscheidingsdrang en recalcitrant, baldadig en non-conformistisch gedrag horen nu eenmaal bij een bepaalde fase van het leven. En na die fase, als de persoonlijkheid zich grotendeels gevormd heeft, gaat het maatschappelijk leven gewoon beginnen” (Roos in Bakker 2000).

De pragmatische generatie? Generatie nix? De zapgeneratie? De apathische generatie? De achterbank generatie? De patatgeneratie?

Verschillende benamingen voor een generatie die na 1970 geboren is. Juist door hun ongrijpbaarheid krijgen de jongeren van nu dit soort etiketten opgeplakt (Azough, Dibbets en Hekster 1999: 7). Zo weten reclamemakers en marketeers bijna niet meer wat ze met de jongeren aan moeten! Jongeren van nu laten zich niet gemakkelijk in een hokje stoppen. Voor bedrijven is het daarom moeilijker geworden een op maat gesneden product te maken dat bij de jongeren aan slaat. Gemeenschappelijke kenmerken van jongeren lijken onvindbaar. Ze zijn zwevende consumenten. ‘Lifestyles’ zijn steeds minder op hen van toepassing.

“Is er dan helemaal niets meer wat hen bindt?”, vragen Azough, Dibbets en Hekster (1999: 13-15) zich af. Volgens de auteurs van ‘*Het patatpantheon, de groepscultuur van een nieuwe generatie*’, maken jongeren zich echt wel zorgen om bepaalde maatschappelijke ontwikkelingen als racisme, asielzoekers en de bio-industrie. Maar ze gaan er niet de straat voor op. Protest uit zich bij jongeren van nu vooral individueel, bijvoorbeeld de keus om vegetarisch te eten, ‘kinderarbeid-vrije-kleren’ te dragen of lid worden van Greenpeace.

De jongeren van nu zijn geen wereldverbeteraars. Ze liggen vooral wakker van persoonlijke aangelegenheden. Ze tonen weinig interesse in elkaar en ze zijn ‘verdacht’ tolerant. Volgens de auteurs leggen ze een ‘tenenkrommende oppervlakkigheid’ aan de dag. Daar tegenover staat dat ze zeer open en eerlijk zijn.

De geïnterviewde jongeren geven aan dat ze er voor gekozen hebben om bij een groep te horen, echter geheel vrijblijvend. “*Het laat zich vergelijken met inloggen op internet: je neemt een identiteit aan en neemt even deel aan iets gemeenschappelijks, en als je er genoeg van hebt log je weer uit... de christen stemt niet per sé op een christelijke partij, het new-age-meisje kan rustig trouwen in traditioneel wit... alles mag en kan*” (Azough, Dibbets en Hekster 1999: 15-16). Jongeren van nu zoeken in die groep dan ook niet naar identiteit, maar naar een beleving; voor het opdoen van inspiratie en energie of juist het kwijtraken van te veel energie of agressie. Zodoende stappen jongeren makkelijker van stijl naar stijl over. De ideologische bevlogenheid is ver te zoeken! (Janssen in PON 2000: 35)

Janssen (in PON 2000: 34) geeft juist aan dat jongeren van nu ‘uiterlijk’ wel kunnen verschillen, maar eigenlijk verschillen ze niet wezenlijk van elkaar. “*Hoezeer een*

bezoeker van de EO-Jongerendag in zijn patroon van normen en waarden ook mag afwijken van de 'headbanger' die zich op de Dynamo Open Air aan de decibellen te buiten gaat; in het dagelijks leven lijken die twee verdacht veel op elkaar".

Janssen (in PON 2000: 28) vindt dat de meeste jongeren van nu 'brave meelopers' zijn die zich geruisloos voegen naar wat de maatschappij van hen verlangt. Oké, ze zijn oppervlakkig en onverschillig, maar daar tegenover staat dat ze pluriform, mondig en flexibel zijn.

Een ander kenmerk volgens Janssen, is dat de jongeren steeds later aan 'het echte leven' beginnen. Ze zijn vooral in voor snelle ervaringen en 'consumptieve kicks'. Ze beschouwen de vrijheid om hun maatschappelijke keuzen iedere keer opnieuw uit te stellen als het hoogste goed! Dit is ook te merken aan de los-vaste verhouding die jongeren van nu tot arbeid innemen en de wijze waarop ze in de samenleving staan:

"... je hebt zoveel keuze tegenwoordig. Je kan reizen, je kan moeder worden, je kan in het buitenland studeren, je kan in het buitenland werken, je hebt tweehonderd studies waaruit je kan kiezen... Maar ik wist nog steeds niet wat ik wilde. Ik heb van alles wat gedaan". Irene, studente theater-, film en televisiewetenschappen in Utrecht (in Vuijsje 1995: 33-35).

Zo lang mogelijk een lat-relatie met de maatschappij aangaan... het tijdstip van de overstap naar 'de overkant' zo lang mogelijk voor je uitschuiven... en jongeren wachten langer met het aangaan van een vaste en duurzame liefdesrelatie (Janssen in PON 2000: 31). En 'waarden' zijn handelswaar! Maar wat hen ook onderscheidt van andere generaties is dat ze de ouders toestaat een belangrijke emotionele rol in hun volwassen leven te blijven spelen.

De mobiliteit en flexibiliteit zorgen voor een steeds snellere doorstroming (Janssen in PON 2000: 43). Door informatieve diensten als internet, e-mail en wap/sms zijn veel meer dingen bereikbaar en toegankelijker geworden voor jongeren. Deze digitale contacten zijn niet ten koste gegaan van de echte sociale contacten (Eye 2001/11: 8).

Volgens Gerlings (2001/5: 26) streven jongeren in de vrijetijd vooral twee zaken na: zekerheid en plezier. Zekerheid wordt gezocht in een gelukkig gezinsleven of het stijgen op de maatschappelijke ladder. Plezier, genieten en 'fun beleven' kan op verschillende manieren, bijvoorbeeld in sociale contacten, uitgaan en vakantie. Zo is 'dance' voor veel jongeren een manier van leven geworden. Housefeesten trekken jaarlijks 700.000 bezoekers (Eye 2002/01: 22).

3.2 Waarden en normen

De Stichting Recreatie heeft in het kader van de studie 'Rust & ruimte, basisbehoefte of cliché?' (Linnartz 2001) uitgebreid stil gestaan bij waarden & normen. Daarin is het begrip **waarde** gedefinieerd aan de hand van de definitie van Hoeksema en Van der Werf, Kretchmar en Halstead en Taylor:

De met anderen gedeelde morele en niet-morele voorstellingen over wat juist is en daardoor nastrevenswaardig; gedeelde principes, idealen en levenshouding. Waarden kunnen groepsgebonden zijn en worden vaak onbewust aangereikt. Waarden veranderen niet zo makkelijk, zijn situationeel maar tijd-, plaats- en cultuurgebonden.

Het begrip **norm** is gedefinieerd aan de hand van de definitie van Van der Ven en Hoeksema en Van der Werf:

Een norm is een concretisering van een waarde, fungeert als een maatstaf en een richtlijn voor het beoordelen van het gedrag in een bepaalde situatie, en vormt een concrete gedragsregel die aangeeft wat verwacht wordt in een bepaalde situatie.

In de jaren '80 werden materiële zaken zeer belangrijk gevonden. Dat gold voor volwassenen maar – zo bleek uit onderzoek van 1987 – sterker nog voor jongeren. Zaken die toen hoog scoorden waren 'leren en studeren', 'eten en drinken' en 'een baan en geld'.

Is dat in het begin van de 21ste eeuw nog steeds het geval? Volgens Toffler (in Depuydt in Linnartz 1993: 32 –36) lijkt er een kentering te zijn gekomen, juist in waarden als 'het hebben van een baan' en 'het hebben van veel geld'. Onze samenleving bevindt zich op de overgang van een industriële (jaren tachtig) naar een postindustriële samenleving (jaren negentig en verder). Op die overgang vindt een waardenverschuiving plaats, bijvoorbeeld van arbeid naar vrijetijd. Toffler voorspelde dat steeds meer individuen een levensstijl zullen aannemen die meer gericht is op vrijetijd dan op arbeid.

Volgens Digel (in Depuydt in Linnartz 1993: 32 en 34) gaat het in de waardenbeleving om een verschuiving van materialisme naar postmaterialisme. Zo heeft de materialistische waardenhouding onder andere de kenmerken: aanpassingsbereidheid, standaardisering, prestatie, carrière, geld en zekerheid. De postmaterialistische waardenhouding heeft kenmerken als: emancipatie, zelfontplooiing, tendens naar het authentieke, individualiteit, levenskwaliteit, risicobereidheid en hedonisme. Digel voorspelde dat een grotere keuzevrijheid van het individu een belangrijke waarde zou worden. Daardoor is de postmoderne samenleving gefragmenteerd en een samenraapsel van verschillende stijlen.

Het lijkt er op dat Toffler en Digel in grote lijnen gelijk hebben gekregen. Inmiddels bevinden we ons in die postmoderne samenleving: keuzen genoeg... vrijetijd is voor velen erg belangrijk (belangrijker dan arbeid)... en geld... het is belangrijk dat je er voldoende van hebt, maar het is niet het belangrijkste!

Authenticiteit lijkt een belangrijke waarde geworden. Authenticiteit kan geassocieerd worden met schaarste. Iets wat authentiek is, is dikwijls (maar niet altijd) schaars. Schaarre goederen worden in het algemeen meer gewaardeerd dan niet-schaarse goederen. Rust, ruimte en de schoonheid van het landschap zijn tegenwoordig betrekkelijk schaarse goederen, die door velen zeer gewaardeerd worden. Maar het zou ook zo kunnen zijn - om in termen van Digel te spreken - dat met de verschuiving van een materialistische waardenhouding naar de postmaterialistische waardenhouding, er een herwaardering heeft plaats gevonden van rust, ruimte en schoonheid van het landschap.

4 JONGERENCULTUREN

4.1 Inleiding

Inzicht in hedendaagse ‘jongerenculturen’¹ laat zien waar (een gedeelte van) de jongeren zoal mee bezig zijn in het dagelijks leven. Maar omdat slechts een kwart van de jongeren lid is van een jongerencultuur, zijn de jongerenculturen niet representatief voor alle jongeren.

In dit hoofdstuk zullen we met name ingaan op die aspecten van jongerenculturen die voor onze inventarisatie van belang zijn. Muziek en kleding spelen een bijzonder grote rol in het leven van de jongere. We staan hier maar kort bij stil omdat deze informatie ons inziens niet belangrijk is voor het beantwoorden van de vraagstelling in dit rapport: het verwerven van kennis over jongeren en wonen, werken, recreëren en het landelijk gebied.

In de publicaties: ‘*Wilde Jaren. Een eeuw jeugdcultuur*’ (Ter Bogt en Hibbel et al. 2000) en ‘*Stamps. Jongeren subculturen: bizar, vet of vaag?*’ (Bakker 2000) worden de meest extreme, controversiële of veel voorkomende culturen beschreven. Ter Bogt en Hibbel et al. gaan in op 9 jeugdculturen: headbangers, raï, nederhoppers, r&b-jeugdcultuur, christelijke jongeren, rasta- en reggae-subcultuur, hardcoresubcultuur, grrlies en gabbers. Bakker beschrijft 10 jongerenculturen, waarvan vijf ‘excentrieke, tegendraadse, meest tot de verbeelding sprekende’ jongerenculturen (nerds, straight-edgers, reli’s, hiphoppers en gothics) en vijf andere subculturen (tekno, raï, reggae, metalheads en plattelandsjongeren).

Volgens Ter Bogt en Hibbel et al. (2000: 8) is de kern van iedere jeugdcultuur: *“het proces van het opeisen van een eigen materiële en symbolische ruimte voor jongeren die al dan niet ten voorbeeld wordt gesteld aan de oudere generatie. In het afbakenen daarvan speelt popmuziek een belangrijke, zo niet de belangrijkste rol. Muziek en de daarbij behorende houding zijn de herkenningstekens voor gelijkgestemden”*. *“Wanneer jongeren stijlen en/of een opvattingensysteem hanteren die niet gedeeld wordt met de oudere generatie, dan is sprake van jeugdculturen”*, aldus Ter Bogt en Hibbel et al. (2000: 24). Er ontstaat dan een jeugdcultuur die meer omvat dan een gedeelde voorkeur voor muziek, kleding of haardracht.

Een jeugdcultuur heeft zijn wortels in een politiek-culturele verandering of een vitale verandering. In het eerste geval verzet geschoolde, idealistische jeugd zich tegen de volwassen, materialistische en onrechtvaardige maatschappij. In het tweede geval hebben de vooral werkende jongeren een ‘jeugdige vrijetijdsruimte’ gecreëerd met als doel ‘het hebben van plezier’. In jeugdculturen vind je vaak beide aspecten terug. Volgens Bakker (2000: 8) is politiek nooit een bindende factor geweest binnen een subcultuur. Ook de jongeren van nu zijn nauwelijks politiek bevlogen te noemen. Meestal worden geestverwanten gezocht vanuit een soort saamhorigheidsgevoel. Jeugdculturen bieden jongeren de mogelijkheid om te experimenteren met onder andere opvattingen en rollen en om plezier te maken.

Het deel uitmaken van een jeugdcultuur is meestal tijdelijk. De meeste jongeren nemen afscheid van hun jeugdcultuur op het moment dat zij een vaste relatie en een baan krijgen en zij zich oriënteren op een ‘volwassen’ toekomst.

¹ Onderzoekers gebruiken verschillende benamingen om groepen jongeren in kaart te brengen. De een heeft het over jongerenculturen, de ander over jongerensubculturen. Weer een ander heeft het over jeugdculturen. Waar algemeen gesproken wordt over groepen jongeren die zich van elkaar onderscheiden, houden wij de benaming *jongerenculturen* aan. Wij hebben het immers in onze inventarisatie over jongeren.

4.2 'Recente' jongerenculturen

De jeugd(sub)culturen van Ter Bogt en Hibbel et al. en de jongerenculturen van Bakker worden in het hierna volgende schema achter elkaar opgesomd. Bij elke jongerencultuur wordt ingegaan op een zevental aspecten:

- algemene kenmerken (omvang en inhoud);
- persoonskenmerken leden (leeftijd en geslacht);
- sociale klasse (opleiding, afkomst, sociaal-economische positie);
- waarden & normen;
- religie;
- politiek of vrijetijd georiënteerd;
- toekomstbeeld.

Sommige jongerenculturen worden zowel door Ter Bogt en Hibbel et al. als door Bakker beschreven. In het schema worden deze culturen slechts eenmaal genoemd. Relevante aspecten uit beide indelingen zijn dan samengevoegd.

De jongerenculturen dienen hier ter illustratie. Het gaat er in dit rapport om een beeld te krijgen van (een gedeelte van) de jongeren van nu.

Jongeren-cultuur	Algemene kenmerken	Persoons-kenmerken/ sociale klasse	Waarden & normen	Religie	Politiek of vrijetijd georiënteerd	Toekomstbeeld
headbangers/ metalheads	<ul style="list-style-type: none"> * muziek kenmerkt zich door groot, dood en duivelse elementen * vele leden voelen zich buitenstaander * leden moeten loyaal zijn en verstand hebben van het genre * grote onderlinge saamhorigheid * muziek is vrijplaats voor (neg.) emoties 	<ul style="list-style-type: none"> * gemiddeld tussen de 15 en 25 jaar * overwegend blank en man * arbeidersklasse en hoogopgeleiden, maar overwegend jongeren met lage sociaal-economische status 	<ul style="list-style-type: none"> * afkeer van autoriteiten * verbondenheid en eigenheid * persoonl. vrijheid; geen regeltjes * in deze maatschappij moet plaats zijn voor het uiten van negatieve gevoelens 	<ul style="list-style-type: none"> * afkeer van het georganiseerde geloof; dit is een middel om mensen te onderukken * muziek heeft wel een religieuze en sektarische inslag (veel concerten verlopen volgens vaste rituelen) 	<ul style="list-style-type: none"> * politiek én vrijetijd-georiënteerd; voor sommige leden is metal-genre vorm van protest tegen problemen in samenleving; voor andere leden bep. levensinstelling: lol maken en niet te ver vooruit kijken 	<ul style="list-style-type: none"> * een studie of baan, gezond blijven, het verdienen van voldoende geld, een huis, sociale contacten en een fijne relatie; maar nu nog niet zo bewust mee bezig
raï	<ul style="list-style-type: none"> * de Nederlandse raï-scene kenmerkt zich door Arabische muziek en Arabische sfeer * 'eigen' muziek appelleert aan gevoel heimwee thuiscultuur * raïparty's: 's mid-dags veel meisjes, 's avonds veel jongens 	<ul style="list-style-type: none"> * gemid. 15 tot 25 jaar * voorn. Marokkaanse jongeren * voorn. schoolgaand; vmbo, havo, mbo, hbo * ouders hebben lage soc.-eco. status * meeste jongeren wonen bij ouders thuis 	<ul style="list-style-type: none"> * normen & waarden ouders, maar ook trotseren n & w islamitische wereld * respect, vrijheid, openheid, taboe doorbreken, een beter leven 	<ul style="list-style-type: none"> * meeste jongeren gelovig (moslim) 	<ul style="list-style-type: none"> * vrijetijd georiënteerd 	<ul style="list-style-type: none"> * een goede baan en een goed huwelijk * rond het 28ste jaar getrouwd willen zijn * meiden willen voor hun dertigste eerste kind; gezin en carrière combineren
nederhoppers	<ul style="list-style-type: none"> * 'underground' jeugdcultuur * functie: zingeving en rebelle (middel om gebeurtenissen plaats te geven, spanningen in ouderlijk gezin afreageren en schoppen tegen norm * verbreed richting metal en hardcore 	<ul style="list-style-type: none"> * voornamelijk blank * schoolgaand 	<ul style="list-style-type: none"> * afkeer van autoriteiten * rebels in teksten, niet in gedrag * afkeer van saaiheid en conservatisme 	<ul style="list-style-type: none"> * niet-religieus 	<ul style="list-style-type: none"> * lijken politiek georiënteerd, maar in gedrag veel meer vrijetijd georiënteerd 	<ul style="list-style-type: none"> * later een goede baan

Jongeren- cultuur	Algemene kenmerken	Persoons- kenmerken/ sociale klasse	Waarden & normen	Religie	Politiek of vrijetijd georiënteerd	Toekomstbeeld
r&b jeugdcultuur	<ul style="list-style-type: none"> * geen zeer afwijkende leefstijl * in muziek: gaat om uitstraling rijkdom en welvaart; E, X, verlangen, gevoel, (hetero) seksualiteit, etniciteit en uiterlijk * uitgaansleven en stijl belangrijk * kleding feesten anders dan in dagelijks leven 	<ul style="list-style-type: none"> * leden zijn rond de 20 jaar; interesse vanaf 14 jaar * mensen uit alle lagen bevolking * hoog en laag opgeleiden * Surinamers, Antillianen, Marokkanen en blanken 	<ul style="list-style-type: none"> * mannen en vrouwen zijn gelijk, maar liedjes laten traditionele man-vrouw verhoudingen zien * voor homo-seksualiteit is geen plaats 		<ul style="list-style-type: none"> * vrijetijd georiënteerd; muziek ter ontspanning 	
reli's	<ul style="list-style-type: none"> * christelijke jongeren * lid christelijke jeugdvereniging 	<ul style="list-style-type: none"> * Nederlandse afkomst * behorende tot de middenklasse 	<ul style="list-style-type: none"> * traditioneel in w & n * goede relatie met de ouders * liefdevol zijn * geen seks voor het huwelijk * tolerantie, respect, medemenselijkheid en gezinswaarden 	<ul style="list-style-type: none"> * hangen het christelijk geloof aan 	<ul style="list-style-type: none"> * politiek georiënteerd 	<ul style="list-style-type: none"> * een goede baan * gelijkwaardige positie mannen en vrouwen, maar toch meer traditionele rollenpatronen
Rasta- en reggaesubcultuur	<ul style="list-style-type: none"> * overschrijdt grenzen van de jeugdheid: aannemen rasta-identiteit * afzetten tegen volwassen wereld en/of heersende n & w * geen vastomlijnde ideologie * natuurlijke manier van leven * persoonl. ontwik. 	<ul style="list-style-type: none"> * tussen de 16 en 50 jaar oud * sociaal-economische positie laag * groep is etnisch gevarieerd * merendeel afkomstig uit Suriname en Antillen * vrouwen vormen minderheid 	<ul style="list-style-type: none"> * goddelijk, maar ook alternatieve n & w * afkeer van autoriteiten en instituties * tolerantie/respect * goedheid, rechtvaardigheid, liefde, rust, gelijkheid, eenheid, positieve levenshouding 	<ul style="list-style-type: none"> * religieus 	<ul style="list-style-type: none"> * politiek en vrijetijd georiënteerd 	

Jongeren-cultuur	Algemene kenmerken	Persoons-kenmerken/ sociale klasse	Waarden & normen	Religie	Politiek of vrijetijd georiënteerd	Toekomstbeeld
hardcore	<ul style="list-style-type: none"> * extremere variant van punk * muziekstijl en levensstijl: bespreken alledaagse zaken en lol maken * identiteit belangrijk * actieve inzet leden * link met straight-edge 	<ul style="list-style-type: none"> * 16 tot 35 jaar; gemiddeld 20 jaar * vaak vegetarisch of veganistisch 	<ul style="list-style-type: none"> * eigen mening belangrijk * saamhorigheid 		<ul style="list-style-type: none"> * politiek georiënteerd 	<ul style="list-style-type: none"> * toekomstvisies lijken niet traditioneel, maar zijn het wel: een baan en trouwen
grrlies	<ul style="list-style-type: none"> * lid van webgrrlies mailinglist * dagelijkse belevenissen * leden wonen verspreid over hele land (stad en platteland) 	<ul style="list-style-type: none"> * tussen de 11 en 19 jaar oud * voornamelijk blank * opleidingsniveau verschilt * soc.-eco. positie ouders verschilt; maar laagste klassen onder vertegenwoordigd 	<ul style="list-style-type: none"> * harmonische sfeer belangrijk * waarden en normen overeenkomstig ouders 		<ul style="list-style-type: none"> * vrijetijd georiënteerd 	<ul style="list-style-type: none"> * vaste relatie, trouwen en kinderen krijgen
gabbers	<ul style="list-style-type: none"> * volgens media ongeschoold, ongemanierd, gewelddadig, racistisch en seksistisch * lekker feesten * muziek is bovenmenselijk * veel drugsgebruik 	<ul style="list-style-type: none"> * blank * working-class * schoolgaand * kwart van alle jongeren rekent zich hier toe (1997) 				<ul style="list-style-type: none"> *huisje, boompje, beestje

Jongeren-cultuur	Algemene kenmerken	Persoons-kenmerken/ sociale klasse	Waarden & normen	Religie	Politiek of vrijetijd georiënteerd	Toekomstbeeld
Nerds	* vroeger geasso. met hoog IQ en gebrek. sociaal vermogen * verslaafd aan computeren		* hard werken, jezelf bewijzen, succesvol worden			* succes en een goede baan
Plattelandsjongeren	* doe maar normaal * in weekend feestbeest		* normen & waarden belangrijk * saamhorigheidsgevoel belangrijk	* sommige plattelanders zijn christelijk	* vrijetijd georiënteerd	
Hiphoppers	* teksten over zorgen in het leven * eigen identiteit en stijl * laatste jaren veel uiterlijk vertoon (luke) * drank en drugs		* respect en eerlijkheid			
Gothics	* ontstaan uit new-wave stroming * zeer geïnteresseerd in de dood en leven na de dood, oude zielen en natuur-religie * genieten rust begraafplaatsen en oude architectuur		* respect en tolerantie * tegen het massa denken			
Straight edgers	* harde muziek brengt maatschappij-kritische boodschap op intense manier over * link met hardcore * welzijn en wij-gevoel centraal		* identiteit en bewustzijn * natuur- en milieubewust		* politiek georiënteerd	
Tekno's	* vervolg op gabbercultuur * feesten en drugs		* freeminded		* vrijetijd georiënteerd	

4.3 Analyse

De beschreven jongerenculturen lijken (aan de buitenkant) nogal te verschillen, maar inhoudelijk gezien lijken ze veel op elkaar. Uiteindelijk zijn alle jongeren met 'jongeren-dingen' bezig. Ze zitten in een leeftijdsfase waarin ze vooral met zichzelf en elkaar bezig zijn; vrienden en vriendinnen, gelijkgestemden en de eigen (culturele) groep is belangrijk. Velen zijn (nog) op hun persoonlijke ontdekkingstocht. Bijna alle jongeren uit de beschreven jongerenculturen willen tegen de volwassen maatschappij aanschoppen en verkondigen hoe het zeker niet moet. De jongerenculturen geven hier alleen op een eigen manier – overeenkomstig de eigen cultuur - uiting aan. Ook de toekomstverwachtingen van de jongeren verschillen niet heel veel². Verder dan het willen van 'een goede baan' en 'een leuke relatie' lijken ze (op dit moment) niet na te denken. Met het nadenken over wonen, werken en recreëren in het landelijk gebied lijken jongeren niet 'bewust' bezig. En toch lijken bijvoorbeeld straight-edgers meer bezig met natuur- en milieu aspecten. Maar zegt dit ook iets over hun interesse, wensen en gebruik van het landelijk gebied?

We hebben al gesteld dat hoogstens een kwart van de jongeren tot een jongerencultuur behoort. Velen voelen zich wel aangetrokken tot bepaalde aspecten - voornamelijk kleding en muziek - van een bepaalde jongerencultuur, maar niet tot andere elementen, bijvoorbeeld de extreme waarden en normen. Daardoor kunnen deze jongeren niet bestempeld worden als lid van die cultuur.

Van deze 75% weten we dus niet zo veel. Tevens leven jongeren van nu in een tijd waarin alles kan en mag. Jongeren van nu laten zich niet meer in een hokje stoppen. Hij/zij zapt van de ene naar de andere stijl, van de ene naar de andere activiteit. De vraag blijft echter, of in die activiteiten en stijlen ruimte wordt gemaakt voor het landelijk gebied.

² De normen & waarden en de toekomstvisies van de ondervraagde jongeren zijn nogal traditioneel en niet bijzonder afwijkend. Dit kan ook gelegen hebben aan de manier van vragen van de onderzoekers. Want uiteindelijk wordt maar heel kort stil gestaan bij de toekomstvisie.

5 JONGEREN; WONEN, WERKEN EN VRIJETIJSBESTEDING

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op het wonen, werken en recreëren van jongeren in het algemeen en in het landelijk gebied in het bijzonder. Waar mogelijk wordt onderscheid gemaakt tussen opvattingen, wensen en gedrag van stadsjongeren en plattelandjongeren.

5.1 Jongeren en wonen

5.1.1 Wonen algemeen

Veel van de jongeren tussen 12 en 25 jaar gaan naar school. Velen van hen wonen dan ook nog thuis. Zo zijn jongeren in de leeftijd van 12 tot en met 18 jaar meestal nog niet bezig met het onderwerp 'wonen'. De roep om een zelfstandige woonruimte (een kamer, etage of eengezinswoning) wordt groter naarmate men ouder wordt. Jongeren in de leeftijd van 19 tot en met 24 jaar zijn hier dan ook veel meer mee bezig.

Een trend die zich de laatste jaren manifesteert heeft is dat veel jongeren langer bij hun ouders blijven wonen dan vroeger het geval was (CBS 1999). In 1990 woonde 70% van de 16 tot en met 24 jarigen bij hun ouders (Donkers 1990: 187). Veel van deze jongeren hebben het prima naar hun zin thuis. 'Thuis is het goed' en het is er 'gezellig' (CBS 1999: 45). De 'goede sfeer' is een steeds belangrijker motief om bij de ouders te blijven wonen.

Maar er zijn nog drie andere redenen waarom jongeren thuis blijven wonen: 'school', 'materiële factoren' en 'te dure woonruimte'. Donkers signaleerde in 1990 (1990: 139) al dat er een schrikbarend tekort aan goede en betaalbare woonruimte voor jongeren is. Dit is de laatste jaren nog groter geworden.

Hieruit kan geconcludeerd worden dat velen wel op zichzelf zouden willen wonen, maar dat dit door veel jongeren als te duur wordt ervaren. Als zij niet echt op de schopstoel zitten, blijven zij - veelal onder het mom van 'ach, het is er best gezellig' - thuis wonen.

De meeste *werkende* jongeren blijven tot ongeveer hun 23ste jaar bij hun ouders wonen. Daarna gaan ze trouwen of samenwonen. In onderzoek van het SCP uit 1997 kwam trouwen of samenwonen pas op de derde plaats als reden om zelfstandig te willen wonen. 'Het hebben van werk of volgen van een studie in een andere plaats' was de belangrijkste reden, gevolgd door 'op eigen benen staan' (SCP 2000: 156-157 en CBS 1999: 46).

Bovendien is er nog een verschil tussen werkende en *studerende* jongeren. Studerende jongeren gaan doorgaans eerder zelfstandig wonen, dikwijls vanwege hun studie. In de praktijk betekent dit vaak het huren van een kamer in een 'studentenhuis' of bij een hospita.

5.1.2 Wonen in het landelijk gebied

In de Nota 'Mensen, Wensen, Wonen. Wonen in de 21ste eeuw' (2000: 210) van het ministerie van VROM is kort stil gestaan bij de ontwikkelingen van het wonen in dorpen en in het landelijk gebied. Volgens de Raad voor het Landelijk gebied (VROM 2000: 210 en RLG 1999/2: 37) wordt het landelijk gebied de woonplaats van steeds meer stedelingen. "Nieuwe woningen die aan de randen van de dorpen worden gebouwd, worden bezet door de 'autochtone' dorpingen, terwijl de oude, vaak monumentale panden in de

dorpskernen, maar ook naoorlogse woningen in kleine uitbreidingen, door stedelingen worden opgekocht". De dorpsbevolking krijgt een steeds stedelijker leefwijze en ook het woonklimaat wordt stedelijker. Op het niveau van de woning en de straat is steeds minder verschil tussen stad en dorp. Streekeigen woningtypen worden nauwelijks meer gebouwd. Met als gevolg een afname van identiteit en verscheidenheid. Aan de andere kant neemt door de grotere mobiliteit en de verruiming van het woningaanbod de keuzevrijheid voor dorpsbewoners toe. Daardoor is sprake van een versnelling van het emancipatieproces in het landelijk gebied. Maar "de romantiek van het dorp als agrarische gemeenschap is inmiddels achterhaald. Nu al is het zo dat nog slechts een zeer klein deel van de beroepsbevolking economisch aan het landelijk gebied - met name de landbouw - is gebonden" (VROM 2000: 211).

Hierboven is een ontwikkeling geschetst die betrekking heeft op het landelijk gebied in de 21ste eeuw. Het laat de behoefte van stedelingen zien aan het wonen op het platteland. Over stadsjongeren die op het platteland (willen) wonen wordt helaas niets gezegd. Ook in andere literatuur wordt hier weinig tot niets over gezegd. De jongeren die naar het platteland verhuizen zijn hoogstwaarschijnlijk jongeren die met de ouders mee verhuizen, of 'oudere' jongeren die een gezin beginnen en graag buiten de stad willen wonen.

Zo komt uit een onderzoek van Intomart (1998: 38) 'naar de ideale woonomgeving van jongeren' naar voren, dat de ene helft van de stadsjongeren liever in een stad wil wonen, terwijl de andere helft van de stadsjongeren in een klein dorp of een kleine stad wil wonen in de buurt van een grote stad en de natuur. Hieruit blijkt dat een deel van de jongeren, volgens Intomart dus 50%, toch graag wat rustiger wil wonen, mits 'stadsvoorzieningen' (of jongeren-interesse-voorzieningen) en natuur/recreatievoorzieningen dicht bij de hand zijn.

"Tegen de eenzaamheid kan ik goed. Eigenlijk heb ik er bewust voor gekozen om weer terug te gaan naar Brabant en in een stad tussen de bossen te gaan wonen. Ik ken bijna niemand in Breda. Mijn vrienden wonen in Amsterdam. En Amsterdam is hartstikke leuk, een boel flauwekul, maar wel veel tijdsverlies. Hard werken kun je alleen in afzondering". Eelco, beeldend kunstenaar in Breda (in Vuijsje e.a. 1995: 26).

De "Werkgroep Jongerenhuisvesting" te Groningen heeft in 1985 een enquête gehouden onder jongeren (18-15 jaar) van het Groningse platteland met de vraag of deze jongeren nog wel op het platteland willen wonen of dat zij zich liever in de steden en grote woonkernen vestigen. Een van de conclusies was dat veel jongeren in het eigen dorp of de naaste omgeving willen blijven wonen (Dijkstra, Veldhoen en Hardus 1990: 5). Voorwaarde was dat een betaalbare huurwoning binnen redelijk korte tijd gevonden kan worden.

Volgens de werkgroep is er een duidelijke behoefte onder jongeren aan woonruimte op het Groningse platteland, maar spelen de gemeenten en de woningbouwcorporaties daar onvoldoende op in. Typisch is dat 73% van de verhuiscandidate jongeren weinig moeite doet om aan een woning te komen. Eenmaal vertrokken jongeren zijn voor het dorp verloren. Zij keren niet meer terug. Zij vertrekken naar de regio of buiten de provincie, waarbij de stad Groningen grotendeels wordt overgeslagen.

Helaas zijn deze gegevens over jongeren en het platteland verouderd. Of de mening van jongeren hierover nog steeds dezelfde is weten we niet.

Recenter onderzoek rond dit onderwerp is van De Boer, de Feyter en Suurmond (1992: 20-21). Zij hebben begin jaren negentig een onderzoek gehouden naar de leefbaarheid op het Gelderse platteland, gehouden onder plattelandjongeren (bijna allemaal ouder dan 20 jaar). Er is ingegaan op het wonen, werken en recreëren op het platteland. Uit het onderzoek kwam een aantal interessante conclusies naar voren. Maar ook hier is het de vraag of deze gegevens nog actueel zijn.

De jongeren is onder andere gevraagd naar hun beleving van wonen op het platteland. De jongeren gaven aan zeer tevreden te zijn over hun huis en de afwisselende

bebouwing (De Boer, de Feyter en Suurmond 1992: 20-21).

Het grootste deel van de jongeren voelt zich thuis in hun woonplaats:

“Over het algemeen is het hier wel gezellig, als je je aanpast aan de ‘gewoonten’ van het dorp. Als je ‘anders’ bent dan de rest (bijv. stads) dan zal de sociale controle je tot last zijn. Anders is er wel mee te leven” (in De Boer, de Feyter en Suurmond 1992: 32)

Ook is de plattelandsjongeren gevraagd naar wat zij zouden willen veranderen in hun woonplaats: meer betaalbare woningen voor jongeren. Dit lijkt overeen te komen met de bevindingen uit het onderzoek van het Groningse platteland. De jongeren willen graag in hun eigen dorp wonen, maar er is een tekort aan betaalbare woonruimte voor jongeren.

Geconcludeerd kan worden dat zowel jongeren in de stad, als op het platteland, moeite hebben met het vinden van betaalbare woonruimte. Steeds meer stedelingen verhuizen naar het landelijk gebied. Ook een deel van de (oudere) jongeren wil graag ‘buiten de stad’ wonen. Veel plattelandsjongeren willen het liefst in het eigen dorp of de omgeving wonen. Of deze meningen nog steeds gelden of zelfs versterkt zijn weten we niet. De interesse in wonen in het landelijk gebied lijkt er in ieder geval te zijn bij jongeren. Het ligt voor de hand dat deze interesse groter is bij plattelandsjongeren dan stadsjongeren, daar zij in dit gebied opgegroeid zijn.

5.2 Jongeren en werken

5.2.1 Werken algemeen

Aan het begin van ons rapport zijn jongeren gedefinieerd als personen tussen de 12 en 25 jaar. Dit betekent – net zoals we bij wonen hebben aangegeven – dat een deel van de jongeren nog schoolgaand is en een ander deel studeert en/of werkt. Volgens het CBS (1999: 79-90) heeft ongeveer de helft van de jongeren tot 25 jaar betaald werk (CBS), waarvan ongeveer 25% een flexibel contract heeft. In 1997 hadden een half miljoen onderwijsvolgende jongeren een bijbaan (CBS 1999: 79-90). Daarbij gaat het meestal om een beperkt aantal uren en eenvoudig werk. De detailhandel was in 1997 de grootste werkgever voor jongeren.

Een belangrijke ontwikkeling in de afgelopen 20 jaar is de forse afname van de jeugdwerkloosheid. Begin jaren tachtig bedroeg dit 30%, tegenover 8% nu (SCP 2000: 210). De overgang van school naar werk verloopt dan ook veel soepeler. Jongeren van nu volgen langer onderwijs en besluiten op een latere leeftijd dan vroeger de reguliere arbeidsmarkt op te gaan. Daardoor zijn zij later economisch zelfstandig. De jongeren vinden dit wel best. Het past namelijk prima in hun ‘zappende’ leefstijl. Niet alleen in de vrijetijd wordt ‘gezapt’ van de ene naar de andere activiteit, ook het arbeidsleven van de moderne jongere kenmerkt zich hierdoor. Dit komt voort uit “*de allesoverheersende angst van jongeren om vast te roesten en een opgelegd verbond met het establishment te moeten aangaan*”, aldus Janssen (2000: 29). Het uitzendbureau is een uitvinding die zeer goed past bij de leefstijl en het levensgevoel van de huidige jongere: ‘jobhoppen’.

Maar ook al hebben jongeren over het algemeen genomen een flexibele houding tegenover werk, zij zoeken tegelijkertijd naar zekerheden in de sociale context van huwelijk en gezin. Dit lijkt een tegenstrijdigheid. Want een gezin en een huis brengen verplichtingen met zich mee. Zoals het hebben van een vaste baan. En dat is nou juist een verplichting die veel jongeren niet aan willen gaan.

Verder streven jongeren er steeds meer naar om de grens tussen werk en privé-leven zo klein mogelijk te maken (Nelis 1999: 35-39). Arbeid en vrijetijd zijn meer met elkaar verweven. Zij zullen daarom minder moeite hebben met de fysieke vermenging van werk en thuis. Zij zijn nu eenmaal opgegroeid in de informatiemaatschappij en bekend met telewerken. *“Wanneer zij voordelen zien in zo'n vorm van werken, zullen zij de mogelijkheid daartoe opeisen”* (Van Steensel 1999: 112).

De inhoud van het werk is voor voornamelijk hoger opgeleide jongeren belangrijk. Daardoor kan je jezelf ontplooien en nieuwe ervaringen opdoen (Van Steensel 1999: 110). Jongeren gaan er niet vanuit dat ze lange tijd bij dezelfde werkgever zullen blijven. Tenzij die werkgever hun aantrekkelijke mogelijkheden biedt.

“Werksfeer vind ik veel belangrijker dan inkomen. Het gaat erom dat je als individu gerespecteerd wordt. Individuele vrijheid vind ik heel belangrijk...”

Arthur, student filosofie en rechten in Utrecht (in Vuijsje e.a. 1995: 21).

In het carrière-doel van de jongeren is ‘gelukkig worden’ heel belangrijk. Dit betekent in de praktijk ‘werk doen dat bij je past’. En *“Geld verdienen is belangrijk om alles te kunnen doen wat je wilt”*. Geld is aan de ene kant hét middel om vrijheid en onafhankelijkheid te bereiken (niet om materiële status te kopen), maar daar staat tegenover dat veel jongeren de angst hebben dat zij moeten presteren onder een enorme werkdruk. *“Iedereen krijgt steeds meer werk en stress”*, aldus Kirsten (16) (in Nelis 1999: 35). Van Steensel (1999: 11) geeft daarentegen juist aan dat jongeren een vrij prestatiegerichte instelling hebben als het om werken gaat. Zij willen presteren en daar op afgerekend worden. Er moet een direct verband zijn tussen resultaat en salaris en niet tussen leeftijd en salaris.

Ook hier lijkt weer sprake van een tegenstrijdigheid. Enerzijds willen jongeren een direct verband tussen resultaat en salaris (en daarvoor moeten zij hard werken en presteren), anderzijds willen zij juist niet steeds hoeven presteren, maar ook veel vrijetijd hebben.

Deze tegengestelde wensen – zoals we ook al bij wonen zagen – lijken meer dan bij andere groepen een eigenschap van jongeren te zijn.

5.2.2 Werken in het landelijk gebied

Over jongeren en werken in het landelijk gebied zijn voornamelijk gegevens gevonden over *plattelandjongeren*. In het onderzoek van De Boer, de Feyter en Suurmond (1992: 25 en 31) is - evenals bij wonen - aangegeven dat de jongeren het liefst in het eigen dorp of een dorp in de eigen streek zouden willen werken. Daarna volgt de stad in de eigen streek. Maar de Randstad en het buitenland zijn niet populair.

“Ik heb altijd boer willen worden... lekker tussen mijn dieren rond lopen... naar kleine biggen kan ik makkelijk een uur kijken.. dan ben ik gelukkig”

Marcel, varkenshouder in Brabant (in Vuijsje e.a. 1995: 5-7)

De werkgelegenheid (op het platteland) wordt door de plattelandjongeren vaak als een probleem gezien. Vooral voor jongeren met een hoge opleiding zal moeilijk werk te vinden zijn in het dorp. Zij verlaten dan ook relatief vaak het dorp. Dit blijkt ook uit het artikel van Thissen (1999: 8-9). Hij heeft onderzoek gedaan onder Zeeuwse jongeren. Jaarlijks verlaat een groot aantal Zeeuwse jongeren de provincie om elders te gaan studeren of te werken. In 1996 gaven veel Walcherse scholieren aan dat zij verwachten Zeeland te verlaten voor een vervolgopleiding. Maar iets meer dan de helft van de scholieren denkt later in Zeeland werk te vinden. Jongeren met maximaal een MBO-opleiding denken veel vaker in Zeeland werk te vinden dan jongeren met een hogere opleiding. Ook wil ruim de helft van de jongeren in Zeeland gaan wonen, een

derde in de eigen woonplaats. Echter, jongeren met niet-Zeeuwse ouders willen later relatief vaker buiten Zeeland wonen.

De gevonden literatuur biedt geen duidelijkheid over de visie van jongeren op wonen en werken in het landelijk gebied. Veel lijkt tegenstrijdig of er is weinig onderzoek naar gedaan. Wel is de indruk dat 'flexibel werken' en 'telewerken' gevolgen kunnen hebben voor het landelijk gebied. Immers, wie aan telewerken doet, doet dit meestal vanuit huis. Het maakt dan niet meer echt uit wáár je woont. Wie weet kiezen (jonge) mensen er straks - nog meer dan in het onderzoek van Intomart - voor om niet meer in de stad te wonen en te werken omdat technologische ontwikkelingen het mogelijk en makkelijker maken om thuis (op het platteland) te werken. Ook zorg en arbeid kunnen op die manier beter gecombineerd worden. Dit geldt uiteraard veel meer voor de 'oudere' jongeren. Voor de 'jongere' jongere is het wonen en werken in de stad belangrijk. Daar valt wat te beleven en daar ontmoet je je vrienden (en eventueel je toekomstige partner).

5.3 Jongeren en vrijetijdsbesteding

5.3.1 Vrijetijdsbesteding algemeen

Het Sociaal Cultureel Planbureau (2001) is in *'Trends in de tijd. Een schets van recente ontwikkelingen in tijdsbesteding en tijdsordening'* heel duidelijk: er wordt meer gewerkt, meer geslapen en dus resteert er minder vrijetijd. Uit het tijdsbestedingonderzoek onder jongeren (SCP 2000: 30-31 en 44) blijkt dat de wekelijks beschikbare vrijetijd van jongeren tussen 1975 en 1995 daalde met een kleine drie uur (tegenover 2,5 uur voor de totale bevolking). Jongeren hebben naar verhouding wat minder vrijetijd dan de rest van de bevolking. Tevens zijn jongeren de enige leeftijdsgroep met een dalend aantal verschillende vrijetijdsbestedingen, ondanks dat het aanbod aan activiteiten is toegenomen.

Dit lijkt in strijd met het 'zap-gedrag' waar de laatste jaren zoveel over geschreven is. Maar volgens het SCP (2000: 110) komt de combinatie van verschillende interesses vooral van personen die zowel culturele instellingen als horecagelegenheden bezoeken. Ondanks de terugloop van de uithuizige vrijetijdsbesteding, bleef de tijd die met uitgaan was gemoeid redelijk stabiel na 1995.

Het meest recente vrijetijdsbestedingsonderzoek onder jongeren komt van Bureau Inter/View (Sikkema en Noordhuizen 2001: 75) Anno 2001 zijn de meest beoefende activiteiten onder jongeren van 6 tot en met 24 jaar - en in die volgorde - beste vriend/vriendin ontmoeten, muziek luisteren, sporten, buitenspelen, dieren houden en verzorgen en huishoudelijke dingen doen. Volgens het SCP (2000: 32) besteden jongeren hun 42-45 vrije uren achtereenvolgens aan elektronische media, het onderhouden van huiselijke en sociale contacten, uitgaan, hobby's, mobiliteit³, sportbeoefening⁴, lezen en sociale participatie of deelname aan het verenigingsleven. Jongeren tussen de 11 en 19 jaar vullen hun vrijetijd met muziek, sport, internetten, computerspelletjes, uitgaan, winkelen en rondhangen (Nelis 1999: 9).

"Wat de openlucht recreatie betreft hebben jongeren een voorkeur voor activiteiten die met spektakel gepaard gaan en die zij samen met andere jongeren kunnen ondernemen", zo menen Ter Bogt en Sikkema.

³ De mobiliteit onder jongeren is toegenomen doordat een verschuiving heeft plaats gevonden van buurtgebonden vriendschappen naar activiteitsgebonden vriendschappen.

⁴ Acht van de tien jongeren doen aan sport. Uit een onderzoek onder Friese jongeren van 16 tot 24 jaar blijkt dat jongens significant vaker een buitensport en balsport beoefenen en meisjes vaker een niet-balsport en een hobby binnenshuis en thuiswonende jongeren beoefenen vaker dan uitwonende jongeren een buitensport en een balsport (Van den burg 1994: 59-70).

Het hebben van een vriendengroep is zeer belangrijk voor jongeren. Net als de jongerencultuur vervult de vriendengroep een functie: buiten het toezicht van volwassenen om leren de jongeren hier een eigen mening te vormen en een eigen plaats in de maatschappij te vinden (Donkers 1990: 187).

Maar wat betekent vrijetijd eigenlijk voor jongeren? Vrijetijd is voor veel jongeren 'een beetje kletsen met vrienden' en 'niets in het bijzonder hoeven doen'. Jongeren hebben behoefte om zich af en toe te vervelen en even te ontsnappen aan de dagelijkse druk (Nelis 1999: 9). Daarom is 'rondhangen' (plekken waar je je vrienden kan ontmoeten) een belangrijke vrijetijdsbesteding onder jongeren. Hazekamp (1985: 103) geeft aan dat 'het met elkaar rondhangen'/elkaar ontmoeten op zelf gekozen plekken, voortkomt uit de behoefte van jongeren om uit de directe invloedssfeer van volwassenen te komen. Ook biedt zo'n plek (buiten en binnen) de groep de mogelijkheid zich duidelijk te onderscheiden van andere groepen of deze te kunnen mijden. De vaste plek biedt de mogelijkheid zonder afspraken vrienden en vriendinnen op te zoeken. Ter Bogt geeft aan dat zo'n hangplek - of liever: ontmoetingsplek - op een voor de jongeren logische plaats moet komen. Dit is lang niet altijd het geval: de plek wordt ergens ingericht waar het geen kwaad kan. Margadant-van Arcken wijst er op dat niet alleen bij stadskinderen, maar ook plattelandskinderen uit het voortgezet onderwijs de behoefte aan hangplekken groot is. De verveling slaat bij hen snel toe omdat in het dorp weinig te doen is voor deze leeftijdscategorie.

Wie dacht dat de keuze voor een vrijetijdsactiviteit altijd geheel en al door de jongeren zelf gemaakt wordt, moet zich verdiepen in het promotieonderzoek van Zeijl (2000). Volgens haar worden kinderen van ouders uit hogere sociale milieus en met meer financiële mogelijkheden gestimuleerd om bepaalde vrijetijdsactiviteiten te ontplooiën, zoals muziek, sport en creatieve vaardigheden. De ouders hebben expliciete ideeën over wat de vrijetijdsactiviteiten van hun kinderen zouden moeten zijn (Zeijl 2000: 80). Ook Margadant-van Arcken geeft aan dat de rol van de ouders van belang is, met name rond het 4^e levensjaar. McGuire, Dottavio en O'Leary (1987: 255) gaan nog verder. Deze onderzoekers hebben zich verdiept in het verband tussen de deelname aan (openlucht)recreatieactiviteiten in de kindertijd en de deelname aan bepaalde recreatieactiviteiten in de volwassen levensfase. Recreatieactiviteiten ondernomen in de kindertijd werken volgens de onderzoekers door in de recreatieactiviteiten van volwassenen.

5.3.2 Vrijetijdsbesteding in het landelijk gebied

Zojuist is stil gestaan bij de vrijetijdsbesteding van jongeren in het algemeen. Daarbij is de term 'landelijk gebied' niet gevallen. Het is een begrip dat veraf lijkt te staan van de belevingswereld van jongeren.

Toch blijkt uit gegevens van het SCP(2000: 39-40 en 2001: 139-140) dat jongeren wel degelijk in behoorlijke mate gebruik maken van het landelijk gebied. Voor 'echte natuur' (beschermde natuurgebieden en bos/heide/polder/meer) is hun deelname iets minder groot dan voor de totale groep Nederlanders, voor stadsparken is het ongeveer gelijk, voor aangelegde recreatieterrainen iets hoger en voor attractiepunten (die feitelijk niet tot het landelijk gebied gerekend kunnen worden) fors hoger. Kortom: hoe meer er te beleven is, hoe groter het aandeel jongeren. Tabel 5.1 geeft meer details.

Tabel 5.1: deelnamepercentages aan diverse buitenactiviteiten in 1999

	Totaal percentage deelnemers (minimaal 1x per jaar)		Frequente deelnemers (> 1x per maand)		Incidentele deelnemers (< 1x per maand)	
	Jongeren	Totale bevolking	Jongeren	Totale bevolking	Jongeren	Totale bevolking
Attractiepunten	69	57	4	3	66	54
Beschermd natuurgebied	29	35	5	6	25	30
Stadspark/stadsbos	41	41	15	17	26	24
Aangelegd recreatieterrein	46	43	10	10	36	33
Bos, heide, polder, meer	63	67	21	25	42	42
Bezienswaardig gebouw, dorp, e.d.	40	42	4	5	36	37

Bron: SCP 2000: 39-40 en 2001: 139-140

Uit de cijfers van het SCP (2000: 39-40 en 2001: 139-140) blijkt dat de deelnamepercentages aan alle buitenactiviteiten, behalve het bezoek aan attractieparken, voor jongeren in de periode 1995-1999 sterker is gedaald dan voor de totale groep Nederlanders. Ging in 1995 bijvoorbeeld nog 36% minstens één maal per jaar naar een beschermd natuurgebied, in 1999 was dit 29%. Voor de totale groep Nederlanders bleef dit in deze periode gelijk (35%). Deze cijfers nuanceren een opmerking in de publicatie Jeugd 1999 van het CBS (1999: 118-119) waarin melding gemaakt wordt van het feit dat van de jongeren tot 18 jaar een hoger percentage minimaal één keer per jaar in de natuur recreëert dan voor volwassenen het geval is. Voor 1995, het jaar waaruit de data afkomstig zijn waarop deze uitspraak gebaseerd is, was dit inderdaad het geval. Voor 1999 niet meer.

Binnen de groep jongeren is er een verschil tussen de jongste jeugd (tot 18 jaar) en de oudere groep. Het blijkt dat van de 18-24 jarigen een kleiner percentage recreatieactiviteiten in de natuur onderneemt. Dit hangt waarschijnlijk samen met het feit dat de buitenrecreatie onder jongeren meestal plaatsvindt in gezinsverband. Verder is er een verschil tussen de seksen. Meisjes tussen 18 en 24 trekken vaker de natuur in dan jongens in deze leeftijdscategorie. (CBS, 1999: 119).

Fietsen en wandelen zijn volgens het NIPO (2001: 14) voor een klein gedeelte van de 18 tot 25 jarige jongeren, de populairste activiteiten op het platteland. Ook kamperen is populair.

Sikkema en Noordhuizen (2001: 75) geven aan dat natuurgerichte activiteiten in het leven van de jongere geen bijzonder grote rol spelen. Toch werkt 6% van de jongeren in de tuin, gaat 18% van de jongeren de natuur in, speelt 47% van de jongeren buiten, skate/skeelert 28% van de jongeren en jogt/trimt 8% van de jongeren. De genoemde activiteiten vinden niet altijd in het landelijk gebied plaats, maar ongetwijfeld wel voor een belangrijk deel.

Margadant-Van Arcken stelt dat er in de vrijetijdsbesteding een verschil is tussen autochtone plattelandjongeren en 'import'-plattelandjongeren⁵. Zij maken beiden gebruik van de natuurlijke omgeving, maar waar de autochtonen gaan crossen met hun cross-motor nemen de 'import'-jongeren een mountainbike. En waar autochtone plattelandjongeren meer aan traditionele volkssporten doen zoals klootschieten, gaan 'import'-jongeren eerder windsurfen.

⁵ Bedoeld worden jongeren die van oorsprong niet uit het gebied zelf komen of waarvan hun ouders van elders afkomstig zijn. Het gaat met name om mensen die zijn verhuisd van de stad naar het platteland.

“Maar als zij eenmaal kinderen krijgen, vertonen beide groepen hetzelfde, doelgerichte vrijetijdsgedrag”, aldus Margadant-Van Arcken. Kennelijk liggen de diepere behoeften – die tot uiting komen in de latere levensfase – meer op één lijn.

6 JONGEREN EN HET LANDELIJK GEBIED

6.1 Het platteland

Wat wordt verstaan onder het platteland? Dit kan op verschillende wijzen getypeerd worden. Het CBS (in VSW 1995: 9) deelt gemeenten in drie hoofdcategorieën in:

- Plattelandsgemeenten met minder dan tienduizend inwoners. In 1990 woonde 11 procent van de Nederlandse jeugd in plattelandsgemeenten.
- Verstedelijkte plattelandsgemeenten: met tien- tot dertigduizend inwoners. In 1990 woonde 38 procent van de Nederlandse jeugd in verstedelijkte plattelandsgemeenten.
- Gemeenten met een stedelijk karakter: met meer dan dertigduizend inwoners. Hier woonde de overige 51%.

Zonder naar compleetheid te streven, kan een aantal ontwikkelingen worden genoemd waar het platteland zoal mee te maken heeft:

- Het aantal agrarische bedrijven neemt af;
- Sommige gebieden waar de agrarische functie altijd toonaangevend is geweest (zoals de Achterhoek, Oost-Brabant, delen van Zeeland), zijn naarstig op zoek naar nieuwe economische dragers;
- Andere dan agrarische functies, zoals natuur, recreatie en waterbeheer krijgen meer aandacht;
- Het platteland wordt door een toenemend aantal gezinnen en ouderen gezien als prettig alternatief voor de overvolle Randstad

6.2 Jongeren en het landelijk gebied

Er is veel geschreven over jongeren, van jongerenculturen en jongerentrends tot probleemgedrag van jongeren. Maar als het gaat over groene ruimte/natuur en landelijk gebied/platteland, is er opvallend weinig geschreven over de opvattingen, wensen en het gedrag van jongeren in relatie tot dit onderwerp⁶. Paul Sikkema - hij verricht marktonderzoek onder jongeren - en Tom ter Bogt - wetenschappelijk onderzoeker op dit terrein - geven aan dat jongeren niet zo (bewust) bezig zijn met het landelijk gebied. Sociale contacten, muziek en kleding zijn voor hen van belang. Op deze onderwerpen richt zich dan ook het meeste onderzoek.

Sikkema geeft aan dat de 'niet (bewuste) interesse voor het landelijk gebied van jongeren' ook ligt aan de manier waarop je het verkoopt. Door de specifieke kenmerken en mogelijkheden van het landelijk gebied op een aansprekende manier onder de aandacht te brengen, krijgen jongeren er meer belangstelling voor.

Jongeren zijn dikwijls op zoek naar activiteiten waar spanning, snelheid, avontuur en/of risico in zit. Omdat jongeren trendgevoelig zijn, gaat het om wisselende activiteiten. Zij zoeken steeds de activiteiten die 'cool' zijn, waar je op dat moment mee gezien kan worden. Dit 'vertier' zoeken jongeren liever in het uitgaansleven dan daarbuiten. Als jongeren al besluiten het landelijk gebied in te gaan is dat voor spannende en sensationele activiteiten. Bijvoorbeeld een evenement als Dance Valley of Low Lands. Maar ook een zwemplas doet het goed bij jongeren.

⁶ In de afrondingsfase van dit rapport kwam een onderzoek(essay) in concept gereed van Alterra over 'jongeren en biodiversiteit'. De conclusie dat weinig en niet recent over het onderwerp geschreven is, behoeft daarom enige correctie. Alterra benadert het onderwerp 'jongeren en groen' vanuit een andere invalshoek, namelijk 'biodiversiteit'. De onderzoekers zijn ingegaan op de vraag hoe deze generatie jongeren aankijkt tegen biodiversiteit in hun leven en later als volwassene.

Sikkema heeft het gevoel dat het 'risico-zoekend-gedrag' onder jongeren is toegenomen. Als het landelijk gebied en het groen om de stad voor jongeren niet de gewenste spanning bieden, zoeken zij het elders. Sikkema: "In Nederland moeten we niet alles willen inrichten. Er moet ook wilde natuur zijn. Ongeorganiseerd, ruig en vrij. Waar je stress kan ontladen, risico kan lopen, en hard met je brommer kunt rijden. Dit is voor de jongeren van belang, al weten zij dit zelf soms niet."

Marjan Margadant-Van Arcken deelt deze mening. Een groep jongeren bezoekt de natuur om te ontladen. De plattelandjongeren crossen graag met hun brommer over bospaadjes. Zij hebben het dan ook niet zo op organisaties als Vereniging Natuurmonumenten die met bordjes grenzen stelt aan wat mag in de natuur. Het is voor deze jongeren belangrijk om wilde plekken te houden waar wel wat mag.

Dat jongeren sterker dan volwassenen gericht zijn op avontuur en minder op rustige activiteiten als wandelen of fietsen, zoveel is duidelijk. Maar, zo is eerder aangegeven, een deel van de jongeren maakt wel degelijk regelmatig gebruik van de natuur, ook voor minder avontuurlijke activiteiten zoals zeilen en kanoën, wandelen en fietsen. Maar deze activiteiten associëren zij dikwijls niet met de term 'landelijk gebied'. En het feit dat deze activiteiten veelal in gezinsverband plaatsvinden, lijkt er op te wijzen dat de keuze voor zo'n activiteit vaak door een van de ouders wordt gemaakt.

Zoals we reeds eerder aangaven is Margadant-van Arcken (1994) een van de weinigen die zich echt verdiept heeft in natuur- en milieubeelden en beleving bij jongeren. Volgens haar leven deze onderwerpen wel degelijk onder jongeren. Verschillende jongeren (13-18 jaar) gaven aan dat hun beeld van natuur is: 'weinig mensen', 'rust' en 'midden in de natuur zitten'. Over natuurbeleving onder jongeren zegt zij het volgende:

"Uit de literatuur was mij bekend dat uitdagende natuur onder jongeren hoog zou scoren. In het begin van het onderzoek vroeg ik daar dan ook expliciet naar, bijvoorbeeld of ze een voorkeur hadden voor wildwaterkanoën of een overlevingstocht. Tot mijn verbazing kreeg ik antwoorden als: "alsjeblieft niet, rust!" (Margadant-van Arcken 1994: 57).

Volgens Margadant-van Arcken zijn er uiteraard ook jongeren die liever actief bezig zijn in de natuur. Toch is de groep jongeren die aangeeft voor rust en ontspanning de natuur in te trekken aanzienlijk. Bij de 'rustzoekers' staat natuur op de voorgrond. Zij gaan de natuur in voor de natuur zelf. Zij zijn één met de natuur. Voor de 'activiteitzoekers' staat de natuur op de achtergrond. De natuur vormt slechts het decor of het beeld voor een andere activiteit. Margadant-van Arcken stelt dat de motivatie waarmee de jongeren de natuur in trekken van dag tot dag verschilt. De ene dag zijn zij rustzoeker, de andere dag een actiezoeker.

Margadant-van Arcken geeft verder nog aan dat jongeren de belangstelling voor natuur vaak van huis uit meekrijgen. Bij rustzoekers waar natuur op de voorgrond staat, is meestal thuis veel belangstelling voor natuur. Uit onderzoek van O'Leary blijkt dat mensen die als kind vaak de natuur opzochten, dit als volwassene ook relatief vaak doen.

Het lijkt erop dat jongeren in sterkere mate dan volwassenen de natuur 'gebruiken' als decor voor een activiteit. De natuur vormt - bijvoorbeeld voor fietsen of bungee-jumping - een mooiere, rustiger en uitdagender omgeving dan de stad. Ook lijkt het erop dat jongeren (of organisatoren van jongerenactiviteiten of jongerenevenementen) het landelijk gebied steeds vaker opzoeken (voor een spannende of sensationele activiteit) omdat het steeds voller wordt in de stedelijke omgeving. Er komt steeds meer bebouwing bij en er blijft steeds minder ruimte over om je lekker uit te kunnen leven. Ook in het landelijk gebied gelden veel ge- en verboden, maar af en toe bieden overheden ruimte voor grootschalige activiteiten, zoals popfestivals en danceparty's.

6.3 Stadsjongeren en het landelijk gebied

Uit een onderzoek van Intomart (1998: 17) onder stedelingen naar de beleving van de groene ruimte bleek dat stadsjongeren vaker van de groene ruimte gebruik maken dan zij in eerste instantie dachten. Het bos, het strand, de meren en - dichterbij huis - het stadspark zijn favoriete stekken.

In datzelfde onderzoek geven jongeren aan dat zij in het buitenland veel vaker de open, groene ruimte op zoeken. Voor het niet of veel minder bezoeken van de open, groene ruimte in ons eigen land, gaven zij de volgende redenen:

- Ongerepte natuur komt in ons land niet meer voor. Het is daardoor ook niet mogelijk niet gestoord te worden;
- Grote gedeelten van het platteland en natuurgebieden zijn vaak niet vrij toegankelijk en men wordt gehinderd door prikkeldraad en hekken;
- De groene ruimte in ons land is sterk gestructureerd (paden, wegen, richtingwijzers).

Wat is dat toch met de natuur opzoeken in het buitenland? Waarom is dit zo aantrekkelijk? Want dit geldt niet alleen voor jongeren. Velen gaan voor de natuur naar het buitenland.

Ten eerste moet niet vergeten worden dat in een vakantiesituatie vaak juist andere dingen worden gedaan dan in het dagelijks leven. Het dagelijks leven is vaak druk – helemaal voor jongeren – waardoor vaak geen tijd is voor en wellicht überhaupt niet eens stil gestaan wordt bij een bezoek aan de groene ruimte.

Ten tweede: vinden mensen de natuur in het buitenland mooier dan in Nederland? Omdat ze de natuur daar attractiever en authentieker vinden?

Het zou kunnen. In het buitenland is in ieder geval dikwijls sprake van méér natuur. Wat doet dit met de beeldvorming van mensen en jongeren in het bijzonder? Als natuur in het buitenland mooier of aantrekkelijker gevonden wordt, zou men wellicht graag willen dat je dat in Nederland ook kan vinden...

Net als in het onderzoek van Margadant-van Arcken zoeken de jongeren in het onderzoek van Intomart naar 'rust' maar ook naar 'stilte' op het platteland. Dat doet sommige jongeren goed. Maar er zijn ook jongeren die het platteland eentonig vinden. Volgens de geïnterviewde jongeren bestaat het 'ideale' platteland uit: "*een stuk ongerepte natuur, vol met bomen, dichte begroeiing, veel bloemen en dieren, onderbroken door beekjes en meren*" (Intomart 1998: 21 en 33). Maar 'de mens' ontbreekt in dit landschap, het gebied moet 'groot in omvang' zijn en moet 'rust' uitstralen. Zo bezoekt bijna driekwart van de Amsterdammers de groene ruimte rond Amsterdam voor het gebied zelf en de mogelijkheden tot rust, ruimte en beweging, zoals wandelen en fietsen (Dagevos et al. 2000: 42).

Maar als het ideaalbeeld van jongeren bestaat uit mensloze natuur, kan het landelijk gebied in Nederland per definitie niet aan die behoefte voldoen. Wél zijn er mogelijkheden om te voldoen aan meer spanning.

Hofsink en Borgstein (2001: 9 en Dagevos et al. 2000: 42) geven aan dat het voornamelijk de hoger opgeleiden zijn die 'natuur', 'rust' en 'ruimte' belangrijke kenmerken van het landelijk gebied vinden.

De 'eentonigheid' van het platteland – die zojuist door jongeren aan de orde werd gesteld – lijkt in de optiek van jongeren vertaald te kunnen worden naar 'saai'. Het lijkt erop dat het deze jongeren mede aan mogelijkheden ontbreekt om heel actief te zijn. Zo mag er lang niet overal met mountainbikes door de bossen gereden worden. Ook is er weinig struinnatuur in Nederland. Deze natuur is wilder, natter en meer ongerept dan ingerichte natuur zoals wij die in Nederland veel tegen komen. Dat veel jongeren wel betrokken zijn bij de natuur en het milieu blijkt uit het feit dat velen lid zijn van Greenpeace en Vereniging van Natuurmonumenten. Zij geven dus wel om die groene ruimte.

6.4 Plattelandsjongeren en het landelijk gebied

Dat ook plattelandjongeren hechten aan rust en ruimte blijkt uit een onderzoek van De Boer, de Feyter en Suurmond (1992: 10) naar de leefbaarheid op het Gelderse platteland, gehouden onder plattelandsjongeren. De gemiddeld 20 jaar oude jongeren - die hun hele leven al op het platteland wonen - zijn erg gehecht geraakt aan de rust en de ruimte, maar ook de vrijheid die het platteland met zich meebrengt. Ook al kan het voor jongeren in een bepaalde leeftijdsfase nogal saai zijn op het platteland - er is minder te beleven dan in de stad en voorzieningen liggen verder weg - de rust, ruimte en vrijheid op het platteland gaat boven alles! De stad is leuk voor een dagje winkelen of een avondje stappen, maar een aantal respondenten geeft aan daar absoluut niet te willen wonen: *“al die mensen en auto's, nergens echte ruimte en rust, om gek van te worden”*, aldus een jongere (in De Boer, de Feyter en Suurmond 1992: 10). Ook Ter Bogt geeft aan dat ‘plattelanders’ absoluut niet naar de stad zouden willen verhuizen. Een aantal jongeren maakt zich zelfs druk over de verstoring van het landschap. Het platteland is van de plattelanders; daar moet men in Den Haag vanaf blijven!

En toch - als jongeren eenmaal kennis hebben gemaakt met de grote stad (doordat ze bijvoorbeeld voor hun studie in een stad op kamers hebben gewoond) - zijn ze eerder geneigd om de stad boven het platteland te verkiezen. In de stad is veel meer te doen en de mensen letten er minder op elkaar. Dikwijls zijn de jongeren die naar de stad willen vertrekken, degenen (of diens ouders) die eens vanuit de stad naar het platteland gekomen zijn. Ook Thissen (1999: 8 en 9) heeft dit in zijn artikel aangegeven.

6.5 Jongeren 2030

Een van de doelstellingen van dit onderzoek was om op basis van de verzamelde gegevens uitspraken te doen over het jaar 2030. Hierbij moet een verschil worden gemaakt tussen de jongeren van nu, die straks in 2030 25 jaar ouder zijn én de jongeren van 2030 (die dus nog geboren moeten worden). Bij laatst genoemden gaat het erom welke visie en wensen de jongeren hebben en welk gedrag zij vertonen in 2030, als het gaat om wonen, werken en recreëren in het landelijk gebied. Bij de jongeren van nu die in 2030 25 jaar ouder zijn is het de vraag of zij hetzelfde gedrag vertonen rond wonen, werken en recreëren als de 40-ers en begin-50-ers van nu.

Zoals uit al het voorgaande blijkt is weinig geschreven en bekend over jongeren en het landelijk gebied. Ook blijkt op sommige punten dat gegevens elkaar tegen spreken én dat jongeren dualistisch gedrag vertonen. Deze twee gegevens maken het er niet makkelijker op iets te kunnen zeggen over de jongere in de toekomst. Desalniettemin wordt een voorzichtige poging gedaan om een doorkijkje te bieden voor 2030. Met nadruk wordt gesteld dat het om vooronderstellingen gaat die ook als zodanig beschouwd moeten worden.

Als we kijken naar onze inventarisatie van jongeren en het landelijk gebied kunnen we stellen dat op basis van de literatuur en de interviews geen fundamentele trend is te ontdekken in jongeren en werken, wonen en recreëren in het landelijk gebied. We hebben de indruk dat de hang naar spannende en risicovolle activiteiten (sferen en belevenissen) een meer algemene trend is dan specifiek geldend voor jongeren. Ook aspecten van de informatiemaatschappij – die wellicht bepalend zijn voor de toekomst – kunnen meer beschouwd worden als technologische ontwikkelingen dan specifiek kenmerkend voor verandering in denkbeelden van jongeren.

Wat wel gezegd kan worden is dat bepaalde kenmerken en activiteiten meer passen bij de leeftijdsfase van jongeren. In hoofdstuk 3 is al aangegeven dat een kenmerk van de generatie na 1970 is dat zij flexibel zijn. Daardoor zullen zij waarschijnlijk – ook

omdat zij daarmee opgegroeid zijn – eerder een ontwikkeling als telewerken oppakken.

Zullen de jongeren - juist doordat ze flexibel zijn en gevoelig voor belevenissen en sferen - meer dan andere groepen van de ene naar de andere activiteit zappen; van stad naar platteland, van bungee-jumpen naar rust en ruimte?
Enerzijds zou je zeggen - ook vanwege hun trendgevoeligheid - van wel. Anderzijds heeft juist het SCP laten zien dat een trend als 'omnivore' vrijetijdsbesteding niet verder doorzet.

Voor toekomstvoorspellingen zijn niet zozeer jongeren van belang, maar kinderen. Wat je doet als kind bepaalt in sterke mate je volwassen recreatiegedrag.

Als het gaat om het landelijk gebied, zagen we dat het referentiekader van jongeren – door bezoeken aan het buitenland en buitenlandse natuur – breder wordt. Dit betekent mogelijk dat jongeren van de toekomst het landelijk gebied nóg saaier zullen vinden.

Het echte antwoord op de vraag naar de visie en het gedrag van jongeren en het landelijk gebied in 2030 moeten we schuldig blijven.

7 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

7.1 Conclusies

Hoe kijken jongeren aan tegen het landelijk gebied en tegen wonen, werken en recreëren in het landelijk gebied?

Dat is de vraag die we hier uiteindelijk willen beantwoorden:

- 🚩 Hoe kijken ze tegen het landelijk gebied aan?
- 🚩 Willen ze iets met dat landelijk gebied als het gaat om de functies wonen, werken en recreëren?

Zowel vanuit de literatuur als vanuit de interviews was deze vraag niet gemakkelijk te beantwoorden. Er is weinig onderzoek gedaan naar dit onderwerp. Toch kunnen we wel het een en ander stellen.

- Over het algemeen genomen verkeren jongeren in een *levensfase* waarin ze niet geïnteresseerd zijn in het landelijk gebied. Sociale contacten, muziek, kleding en de eigen persoonlijke ontwikkeling zijn belangrijk. Toch laat de literatuur, alsmede de interviews, wel degelijk jongeren zien die de natuur bewust opzoeken: voor de rust en de ruimte, om te ‘vluchten’ voor een conflict of probleem of als ‘gewilde’ achtergrond voor een activiteit. Met name de jongere ‘activiteitenzoekers’ vinden het landelijk gebied juist alleen interessant als er spannings- en risico elementen in te vinden zijn. Bijvoorbeeld een activiteit als bungee-jumping of het Dance Valley festival. Dat het landelijk gebied wordt opgezocht voor een festiviteit als deze, heeft niet alleen - en wellicht zelfs totaal niet - te maken met de motivatie van jongeren zelf. De stedelijke omgeving wordt meer en meer stedelijk, met meer en meer ge- en verboden. In het landelijk gebied is vaak nog de ruimte en een bepaalde vrijheid om zo’n soort evenement te organiseren.

Moet het landelijk gebied dan ingericht worden als een groot pretpark? Het is belangrijk dat de overheid niet probeert alle natuur in te richten. Want door de hang naar risico en spanning bestaat de indruk dat jongeren een voorkeur hebben voor wilde natuur, waar je lekker kan crossen met je brommer over bospaadjes. Het landelijk gebied vormt (meer dan bij volwassenen het geval is) het decor voor een spannende activiteit. Het landelijk gebied zou dan ook alternatieven kunnen bieden voor risicogedrag. Dit is belangrijk voor jongeren, al weten zij dit zelf soms niet.

Er lijken signalen te zijn - dat als jongeren in een andere levensfase terechtkomen (er komen kinderen of ze worden ouder) zij meer oog krijgen voor het landelijk gebied en voor ‘rust en ruimte’ aspecten.

Een deel van de jongeren ziet als ideale woonomgeving ‘het buiten de stad wonen’, maar met voorzieningen bij de hand die aansluiten bij hun interesses. Het zijn voornamelijk de ‘autochtone’ plattelandjongeren die graag aan het landelijk gebied economisch gebonden willen zijn: wonen en werken in de geboorteplaats of binnen de eigen regio.

- Dat er een onderscheid gemaakt worden tussen *stadsjongeren* en *plattelandjongeren* – als zij in dezelfde leeftijdsfase zitten – hebben we in een van de voorgaande hoofdstukken kunnen zien. Plattelandjongeren staan over het algemeen dichter bij de natuur. Zij zijn opgegroeid en meer opgevoed met de natuur. Ook lijken zij ‘behoudender’ in hun vrijetijdsgedrag.

Uit de toekomstbeelden van jongeren kwam naar voren – al lijken ze nog zo verschillend, en al behoren ze tot een andere jongerencultuur (of geen jongerencultuur) – dat de meeste van hen uiteindelijk een traditioneel toekomstbeeld hebben (huisje-boompje-beestje).

Het lijkt er op dat stadsjongeren en plattelandsjongeren over het algemeen dezelfde behoeften hebben, maar dit op een andere manier uiten.

Plattelandsjongeren hebben hun schuurfeesten en trekker-trek-wedstrijden, stadsjongeren hebben hun uitgaansgelegenheden.

- Ook kan een onderscheid worden gemaakt tussen *autochtone plattelandsjongeren* en *'import'- plattelandsjongeren*. Laatstgenoemden komen oorspronkelijk niet van het platteland. Zij verschillen dikwijls van autochtone plattelandsjongeren in hun patroon van wonen, werken en/of recreëren:
 - 'Import'-plattelandsjongeren trekken vaker dan plattelandsjongeren weg van het platteland om ergens anders – veelal in de stad - te studeren, te werken of te wonen. Eenmaal het platteland de rug toegekeerd, komen zij meestal niet meer terug. Ook voor het werk op hun niveau zijn ze dikwijls aangewezen op de grote stad.
 - Autochtone plattelandsjongeren willen het liefst wonen en werken in hun eigen dorp of een dorp in de buurt/eigen streek, mits zij er werk kunnen vinden en een betaalbare woonruimte. Volgens veel plattelandsjongeren gaat er niets boven de rust, ruimte en vrijheid van het platteland.
 - Ook in het vrijetijdspatroon lijken verschillen aanwezig tussen autochtone plattelandsjongeren en import plattelandsjongeren. Eerst genoemden ontplooiën vaker activiteiten in de natuurlijke omgeving; zij staan dicht bij de natuur, ook omdat zij hier eerder op aangewezen zijn.
- Aangezien jongeren in de leeftijdsfase verkeren waarin zij vooral op zoek zijn naar zichzelf, zijn zij nog niet zo bezig met het nadenken over werken en wonen, en al helemaal niet in het landelijk gebied. Dit blijkt ook uit de hoeveelheid gevonden literatuur over het onderwerp. Deze houding tegenover wonen en werken past ook prima in de tijdsgeest waar jongeren van nu in leven; zo lang mogelijk een 'lat-relatie aangaan met de maatschappij' en dus alles lekker ver voor je uitschuiven!
- Over de vrijetijdsbesteding van jongeren en het landelijk gebied kan nog het meest gezegd worden. Willen zij daar recreëren? Ja en nee. Jongeren kunnen niet over één kam geschoren worden. Je hebt jongeren die wel gebruik maken van het landelijk gebied en je hebt jongeren die hier totaal niet mee bezig zijn (laat staan over nadenken). Daarnaast kan je de gebruikers nog indelen in rustzoekers en activiteitenzoekers (in het landelijk gebied). De persoonlijke interesse kan ten grondslag liggen aan het gebruik van het landelijk gebied. Ook waar iemand opgeroeid is - het platteland of de stad - en opvoeding kan hierin een rol gespeeld hebben. En de keuze kan afhangen van het moment. De ene keer wel en de andere keer niet. Eerst even wandelen in het bos met de hond en 's middag met je vriendinnen de stad in. Dit past prima bij het 'zap-gedrag' van de jongere van nu: 'live fast, stay young!' Hier komt wel weer een contradictie om de hoek; vakbladen staan vol met artikelen over het zap-gedrag (van jongeren) en de snelle afwisseling van belevenissen en sferen. Maar het SCP heeft aangegeven dat de omnivore vrijetijdsbesteding niet doorzet. De stad wordt steeds voller. In het landelijk gebied lijkt nog de ruimte om spannende en sensationele activiteiten te ondernemen of juist om je even terug te trekken van alles en iedereen. Het feit dat jongeren lid zijn van Greenpeace en Natuurmonumenten zegt iets over hun natuur- en milieubewustheid. Het feit dat

zij in het buitenland ‘meer aan natuur doen’ zegt iets over hun interesse in natuur, maar ook over de uitzonderlijke situatie waarin verkeerd wordt. Jongeren vandaag de dag hebben het druk; op vakantie is er tijd om lekker de natuur in te gaan.

7.2 Aanbevelingen

Naar aanleiding van deze inventarisatie doet de Stichting Recreatie de volgende aanbevelingen:

- 📌 Zowel uit de literatuur als uit de interviews blijkt dat weinig over het onderwerp jongeren en landelijk gebied geschreven is. Veel literatuur is verouderd, maar ook is vaak niet specifiek op het onderwerp jongeren en het landelijk gebied ingegaan. De inventarisatie maakt het dan ook moeilijk om uitspraken te kunnen doen over jongeren en wonen, werken en recreëren in het landelijk gebied, nu en in de toekomst. Hier is dus duidelijk sprake van een kennishiaat.

Om dit kennishiaat weg te werken wordt met name gedacht aan onderzoek waarbij interviews en groepsgesprekken centraal staan. Dit kan bijvoorbeeld met deskundigen of juist met jongeren zelf. Een studie waarin voor de laatst genoemde aanpak is gekozen vindt momenteel plaats bij het LEI.

- 📌 De inventarisatie maakt duidelijk dat jongeren veelal op zoek zijn naar activiteiten waar spanning en sensatie in verwerkt zit. Tevens zijn zij erg gericht op de eigen leeftijdsgroep. Activiteiten ondernemen zij dan ook samen met andere leeftijdsgenoten. Vertaald naar de groene ruimte kan gesteld worden dat jongeren deze graag ‘wild’, ‘ongerept’ en ‘risicovol’ (samen met anderen) willen. Struinnatuur lijkt dan ook een activiteit die in de richting komt van deze wensen.

Als je hier als overheid op in wil spelen dient met deze aspecten rekening te worden gehouden. Jongeren zijn trendgevoelig. Een hip drankje is makkelijker aan jongeren te verkopen dan het landelijk gebied (en met name ook makkelijker te maken). Het woord ‘nieuw’ past zeer goed in het vocabulaire van jongeren. Het is dan ook belangrijk om zoets als een recreatieplas – en aanpalende (commerciële) voorzieningen - blijvend te vernieuwen. Ook zou - als dat uit behoefteonderzoek blijkt - meer ruimte kunnen komen voor ‘thrill-seeking’, commerciële voorzieningen in openbare recreatiegebieden.

LITERATUUR

Azough, N., H. Dibbets en K. Hekster (1999)

Het Patatpantheon. De groeps cultuur van een nieuwe generatie. Amsterdam: Bert Bakker.

Centraal Bureau voor de Statistiek (1999)

Jeugd 1999. Cijfers en feiten. Voorburg/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Bakker, F. (2000)

Stamps. Jongeren subculturen: bizar, vet of vaag?! Rotterdam: RVU, Educatieve Omroep.

Boer, M. de, J. de Feyter en J. Suurmond (1992)

“Jongeren moeten hier zelf de toekomst maken”. Een onderzoek naar de leefbaarheid op het Gelderse platteland, gehouden onder plattelandjongeren. Wageningen: Wetenschapswinkel Landbouwuniversiteit.

Burg, I. van den (1994)

Inkomsten, uitgaven en vrijetijdsbesteding van jongeren. Wageningen: Landbouwuniversiteit.

Dagevos, J.C., J. Luttkik, M.M.M. Overbeek en A.E. Buijs (2000)

Trends nu en straks. Trends en hun effecten op de groene ruimte. Den Haag: LEI.

Dijkstra, K.B., N. Veldhoen en L.C.J. Hardus (1990)

Jongerenhuisvesting op het platteland. Een rapport over subsidiemogelijkheden en enkele projecten in Groningen. Groningen: SOKD.

Donkers, G. (1990)

Jongeren en hun belangen. Een onderbouwing van de visie van de Jongerenbeweging op arbeid, inkomen, onderwijs, huisvesting, strafrecht, thuissituatie, vrije tijd en cultuur. Utrecht: Lemma B.V.

Frerichs, R. en J. de Wijs (2001)

Opvattingen en meningen over het Nederlandse platteland. Amsterdam: NIPO het marktonderzoekinstituut.

Gerlings, M. (2001)

Jeugd vormt aantrekkelijke markt. Jeugd in cijfers. Recreatie & Toerisme (..)5, pp. 26 en 27.

Haarsma, W. en M. Julien (1995)

De buitenrand van Nederland: kinderwerk op het platteland. Utrecht: Vereniging Steunfuncties Welzijn.

Hazekamp, J. (1985)

Rondhangen als tijdverdrijf. Amsterdam: VU-uitgeverij.

Hofsink, H.C. en M.H. Borgstein (2001)

Amsterdam en haar Ommelanden; wat willen de bezoekers? Den Haag: LEI.

Intomart Qualitatief (1998)

Platteland en stadsparken in de ogen van burgers: verslag van vier groepsdiscussies. Hilversum: Intomart Qualitatief.

Linnartz, A.C. (2001)

Rust & ruimte, basisbehoefte of cliché? Een zoektocht naar verschillen in voorkeuren van recreanten. Den Haag: Stichting Recreatie.

Margadant-van Arcken, M. (1994)

Natuur en milieu uit de eerste hand. Denkbeelden, belevingen en leerwensen van dertien- tot achttienjarigen. Den Haag: SdU

McGuire, F.A., F.d. Dottavio en J.T. O'Leary (1987)

The relationship of Early Life Experiences to Later Life Leisure Involvement. *Leisure Sciences* (9)4, pp 255.

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (2000)

Mensen, wensen, wonen. Wonen in de 21^e eeuw. Den Haag: Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer

Nelis, H. en K. van Steensel (1999)

Jongeren als experts. Toekomstvisies van jongeren tussen 12 en 18 jaar/ Stille revolutionairen. De invloed van jongeren op de inrichting van de samenleving. Den Haag: Stichting Maatschappij en Onderneming.

PON Instituut (2000)

PON-Jaarboek 2000. De uitstelgeneratie. Jongeren in 'Neverland'. Tilburg: PON Instituut voor advies, onderzoek en ontwikkeling in Noord-Brabant.

Q-Dance/Conamus (2002)

Dance is voor veel jongeren een manier van leven. *Eye, zicht op trends* (5)1, pp. 22.

Qrius (2001)

Ondanks de mobile telefoon zien jongeren elkaar vaker. *Eye, zicht op trends* (4)11, pp. 22.

Raad voor het Landelijk Gebied (1999)

'Made in Holland'. Advies over landelijke gebieden, verscheidenheid en identiteit. Amersfoort: Raad voor het Landelijk Gebied.

Sikkema, P. en M. Noordhuizen (2001)

Jongeren 2001. Altijd met elkaar verbonden. Amsterdam: Qrius.

Sociaal en Cultureel Planbureau (2001)

De sociale staat van Nederland. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Sociaal en Cultureel Planbureau (2000)

Rapportage Jeugd. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Ter Bogt, T. en B. Hibbel, et al. (2000)

Een eeuw jeugdcultuur. Utrecht: Lemma B.V.

Thissen, F. (1999)

Wonen aan de Zeeuwse kust. Veel jongeren verlaten nog steeds plattelandsprovincie. *Agora* (15(4), pp. 8 en 9.

Zeijl, E. (2001)

Young Adolescents Leisure: a cross-cultural and cross-sectional study of Dutch and German 10-15 year-olds. Leiden: Rijksuniversiteit Leiden.